

Казкові мотиви у повісті М. Гоголя “Сорочинський ярмарок”

М. Гоголь упродовж усієї життєтворчості постійно цікавився українським фольклором, ретельно збирав легенди й оповідання про минуле. Перебуваючи в Петербурзі, він звертався до своєї матері та сестер із проханням надіслати йому все, що пов'язано з Україною. У своєму листі він писав: “Дорога моя матінко! Ви маєте тонкий, спостережливий розум, ви багато знаєте про звичаї і традиції наших малоросіян, і тому я впевнений, ви не відмовитеся повідомляти мені їх у нашому листуванні. Це мені дуже потрібно” (“Повість М. Гоголя “Тарас Бульба” у контексті українського фольклору (історичні пісні та думи)”, 2025, с. 7).

Майже усі повісті збірки М. Гоголя “Вечори на хуторі біля Диканьки” містять натяк на казкових персонажів, що цілком закономірно, адже художня література ХІХ століття глибоко проникнута фольклорними мотивами. Казки та легенди були її невід’ємною частиною, тому поетика повістей М. Гоголя ніби сплетена з бувальщин, пісень і народних казок. Твори пронизані духом романтизму, створюють унікальний художній світ, населений незвичайними персонажами – як чарівними, так і героїчними. Серед них можна зустріти чорта, русалку, відьму, Вія, чаклуна, сміливого парубка, українську красуню-дівчину, злу мачуху, кума, попа та інших.

Фольклорні мотиви у творчості письменника стали предметом досліджень багатьох літературознавців, серед яких В. Виноградов, Т. Гундорова, О. Ніколенко, В. Мацапура, Л. Дереза та інші. Проте казкові мотиви у спадщині М. Гоголя залишають широке поле для подальших наукових студій. Мета наукової розвідки – дослідити казкові мотиви у повісті М. Гоголя “Сорочинський ярмарок”.

Мотив є однією з основних категорій у літературознавстві. Теоретичне обґрунтування цього терміна знаходимо в працях таких дослідників, як П. Білоус, Л. Гармаш, Ю. Ковалів, Т. Кушнірова та інших. Зокрема, український літературознавець П. В. Білоус у своїй праці “Вступ до літературознавства” подає визначення мотиву, наголошуючи на його тісному зв’язку з темою та іншими структурними елементами художнього твору. На його думку, мотив є “найпростішою розповідною (епічною) одиницею, формально-змістовим складником літературного твору, який характеризується певною самостійністю і може стосуватися зображеної ситуації, дії або художнього образу” (Білоус, 2011, с. 101). Науковець продовжує свої міркування, зазначаючи, що тема у літературному творі “скріплює всю його текстуальну структуру, виражає його зміст”. Водночас мотиви відображають окремі враження, спостереження та думки автора, які можуть як існувати самостійно, так і відігравати важливу роль у формуванні змісту. Вони є “імпульсами художньої свідомості,

зумовленими прагненням охопити якнайширше коло сприйнятої інформації про реальний світ, впорядкувати її і надати певної значущості у творі” (Білоус, 2011, с. 102).

У “Літературознавчому словнику-довіднику” мотив трактується як “тема ліричного твору або неподільна смислова одиниця, з якої складається фабула (сюжет): мотив відданості вітчизні, жертвовності, зради коханого тощо”. Іншими словами, він є змістовим елементом, що формує сюжетну основу твору та може відображати різні ідейні аспекти, такі як патріотизм, самопожертву чи зраду (Гром’як, Ковалів, Теремок, 2007, с. 481).

Автори видання наголошують, що мотиви впливають на дії персонажів, викликають їхні емоції та роздуми, а також особливо тонко передають динаміку внутрішнього світу ліричного суб’єкта. Вони підкреслюють, що роль і художньо-виражальні функції мотиву втілюються у фабулі й сюжеті конкретного твору, у структурі ліричного вірша чи циклу, а також у контексті творчості окремого письменника або в групі типологічно споріднених творів різних авторів (Гром’як, Ковалів, Теремок, 2007, с. 481).

А. Ткаченко у своїй науковій праці “Мистецтво слова. Вступ до літературознавства” (К., 2003) визначає систему мотивів, до якої належать і фольклорні. Одним із їхніх різновидів є казкові мотиви.

Як свідчать наведені визначення, мотив розглядається як найпростіша оповідна (епічна) одиниця, що має тісний зв’язок із сюжетом, темою та художнім образом твору. Він відображає враження, спостереження й думки автора, а також виконує роль смислової складової у ліричному творі. Окремим різновидом фольклорних мотивів виступає казковий мотив.

У повісті М. Гоголя “Сорочинський ярмарок”, як і у народних казках, взаємодіють реальність та вигадка, що створює своєрідну атмосферу, де межі між ними часто стираються. Ярмарок, де вирує життя, слугує яскравою ілюстрацією реального існування. Опис галасливої та метушливої ярмаркової сцени передає знайому картину тогочасного буття: торгівля, людські взаємини, свята: *“Вам, мабуть, траплялося чути, як десь рине далекий водоспад, коли все навколо сповнене стривоженого гуркоту, і хаос дивних, неясних звуків вихором носить перед вами. Справді, чи не ті самі почуття вмиг охоплюють вас у вихорі сільського ярмарку, коли весь народ зростається в одне величезне страховище й ворушиться всім своїм тулубом на майдані та в тісних вулицях, кричить, гогоче, гримить? Галас, сварка, мукання, мекання, ревіння – все зливається в один безладний гомін...”* (Гоголь, 2025, с. 3). Цей образ повсякденності, де люди зайняті власними справами, природно поєднується з іншими складниками, що виходять за межі звичного.

Одним із таких елементів є розповідь про червону свитку, що наділена магічною силою, і довкола неї виникають хвилювання серед персонажів. Ідея свитки як символу нечистої сили додає фантастичний акцент до цього реального контексту ярмарку. Люди, згідно з народними повір’ями, вірять у згубну силу цього предмету, що формує атмосферу містичної загрози серед звичних, земних подій: *“Вчора волосний писар проходив пізно ввечері, коли зирк, – аж у вікно на даху висунулось свиняче рило та й рохнуло так, що йому*

мороз пішов за спиною; так і жди, що знову з'явиться червона свитка!" (Гоголь, 2025, с. 5).

Окремої уваги вартує й образ нечистого, який з'являється у повісті, ставши кульмінацією поєднання реальності та фантастики. Нечистий, що постає перед одним із героїв, слугує чітким символом того, як фантастичні складові можуть впливати на звичну реальність. Цей образ, котрий спочатку видається частиною фантастичного світу, вступає у безпосередню взаємодію з персонажами, змінюючи перебіг подій та додаючи історії таємничості та драматизму.

У творі розквітає самобутній художній всесвіт, де дійсність переплітається з казковими мотивами, що додає повісті неповторності та яскравості. Головною рисою цієї історії є наявність надзвичайних персонажів, які поєднують в собі як чарівні, так і героїчні якості, формуючи багатовимірні образи, що полоняють увагу читача та створюють особливий настрій повісті.

Серед героїв, наділених магічними силами, виділяється образ цигана. Циган в повісті – це не тільки персонаж з характерними чаклунськими здібностями, а й важливий елемент таємничого світу, який вступає в діалог з реальністю. Його участь у житті персонажів та здатність впливати на події за допомогою магії дають змогу М. Гоголю поєднати народні вірування з реальними суспільними явищами. Циган стає символом потойбічного світу, що, проте, не втрачає своєї значущості та впливу на щоденне життя людей.

Окрім того, одним з центральних персонажів повісті є Грицько, котрий виступає в ролі справжнього героя. Він прагне досягнути своєї мети, отримати руку Параски, долаючи перепони та труднощі, зокрема непорозуміння та спротив з боку мачухи дівчини: *“Ну, Солопію, ото, як бачиш, я й дочка твоя покохали одне одного так, що хоч би й вік жити вкупі”* (Гоголь, 2025, с. 5). В образі Грицька відчувається відвага та рішучість, що робить його типовим персонажем, здатним на героїські вчинки, щоб здобути справедливість та здійснити свою мрію.

Важливо підкреслити, що на тлі цих подій, М. Гоголь включає у сюжет повісті образ нечистої сили – потойбічного героя, який уособлює всі негативні риси людської натури та світу загалом. Його поява на ярмарку є ключовим моментом, коли фантастичний та реальний світи перетинаються. Нечистий, з його надзвичайними здібностями, не тільки змінює хід подій, а й додає твору глибини та напруги.

Простежуючи казкові мотиви у повісті, необхідно звернути увагу на чітко окреслене розмежування ключових постатей на “добрих” і “злих”, що сприяє контрастності та загострює конфлікт. Крім того, присутні об'єкти й дійові особи, які стають помічниками головного героя, Грицька, у досягненні мети, роблячи твір не лише морально цінним, але й захопливим у композиційному плані.

Позитивні герої повісті – це, насамперед, Грицько та Параска. Грицько – це молодий чоловік, що вирізняється рішучістю, відвагою та непохитною вірністю обраній меті: *“Ні, це не по-моєму; я додержую свого слова; що вже зробив, тому й довіку бути”* (Гоголь, 2025, с. 7). Його першочергове завдання –

завоювати серце Параски, долаючи різні перепони. Грицько постає як втілення героя, здатного на відважні вчинки задля досягнення справедливості й перемоги. Він являє собою типаж людини з народу, яка віддана своїм переконанням і прагне щастя для себе та своїх близьких.

У повісті парубок Грицько постає як узагальнений образ народного героя, наділеного всіма позитивними рисами, притаманними казковим персонажам. Його можливості перебільшені, а сама постать ідеалізована настільки, що він не зустрічає перешкод, яких би не зміг подолати.

Грицько втілює традиційний народний ідеал мужнього, сміливого та кмітливого юнака, котрий без вагань бореться за своє щастя. Він щирий у своїх почуттях до Параски, рішучий у вчинках і має внутрішню силу, котра допомагає йому долати будь-які труднощі. Як і казкові герої, він проходить випробування та не здається перед негараздами. Його образ майже позбавлений слабкостей, що робить його ідеальним, адже навіть у складних ситуаціях він не втрачає впевненості та завжди виходить переможцем.

Гіперболізація можливостей Грицька проявляється в тому, що всі перешкоди на його шляху вирішуються з легкістю, як це буває в чарівних казках. Попри втручання мачухи Параски, містичні події чи ярмаркову метушню, герой завжди знаходить спосіб досягти свого. Ця надмірна ідеалізація робить його не просто героєм, а втіленням народного уявлення про відважного та непереможного юнака.

Параска також належить до позитивних персонажів, хоча її вплив на розгортання сюжету менш активний. Вона втілює кохання, невинність та відданість: *“...як чарівно світять його чорні очі! як любо каже він: Парасю, голубко! як личить йому біла свитка! якби ще пояс гарячіший!., нехай, уже правда, я йому витчу, як перейдемо жити в нову хату”* (Гоголь, 2025, с. 16). У її образі відображено традиційні уявлення про жіночність, доброту та чесність. Її присутність надає сенсу прагненням Грицька, і, попри певну пасивність у сюжеті, вона є тією ціллю, заради якої герої борються.

Негативні риси чітко представлено в образі мачухи Параски, яка перешкоджає Грицькові у його намірі одружитися з дівчиною, створюючи для нього чимало труднощів. Її лукавство, заздрощі та прагнення маніпулювати ситуацією зараховують її до категорії негативних персонажів. Вона уособлює перешкоди на шляху до щастя головного героя та провокує конфлікт, який він вимушений розв'язати: *“Столітній!..”, - підхопила літня красуня. “Поганцю! Піди та вмийся спочатку! Шибенику нікчемний! Я не бачила твоєї матері, та знаю, що погань! І батько погань! І тітка погань! Столітній! що в нього молоко ще на губах...”* (Гоголь, 2025, с. 3).

До негативних персонажів належить також нечиста сила, що символізує злі сили та перепони на шляху до втілення задумів Грицька. Її поява нагнітає атмосферу містики й надприродного впливу, підкреслюючи магічні елементи у повісті.

Аналізуючи негативні образи, варто зауважити, що вони часто наділені комедійними рисами, що є характерною особливістю гоголівської манери письма. Мачуха Параски – одна з таких комічних постатей. Її заздрість та

спроби перешкодити кохання Грицька виглядають доволі кумедно, з її найвними спробами маніпулювати ситуацією. Вона втілює в собі стереотип жінки, що намагається вберегти свою дочку від шлюбу, хоча її дії часто викликають більше сміху, ніж серйозної загрози для основного героя: *“Ні, ні! цього не буде!”* кричала Хівря, але ніхто не слухав її: кілька пар обступили молодих і створили навколо них непробивну, танцюючу стіну” (Гоголь, 2025, с. 17).

Нечистого теж можна вважати комічним персонажем в певні моменти. Його участь в подіях сприяє не тільки нагнітання напруги, а й додає в сюжет елементів сатири: *“Жид обмер; одначе ж свині на ногах, довгих, як ходулі, повлазили у вікна і вмить оживили його плетеними трійчатками, примусивши танцювати вище цього сволака. Жид – у ноги, признався у всьому...”* (Гоголь, 2025, с. 11). М. Гоголь часто вдається до гумору, щоб полегшити атмосферу, навіть коли герої стикаються зі складними перешкодами, як от чаклунство та злі сили. Цей гумор створює комічний контраст з серйозністю ситуації, внаслідок чого навіть “темні” персонажі набувають смішних рис.

Поряд із персонажами, важливу роль у сприянні Грицькові відіграють об’єкти та явища, які стають його союзниками. Одним із таких предметів є червона свитка, що, за повір’ями, володіє магичною силою та здатна допомогти Грицькові в його справах. Червона свитка в повісті символізує не лише магію, а й народні вірування, які добродіють героям подолати перешкоди.

Важливим фактором, який допомагає головному герою, виступають й надприродні сили, які через посередництво цигана чи інших персонажів готові втрутитися в події та змінити їх перебіг. Чарівні здібності інших героїв, як, наприклад, цигана або навіть нечистої сили, надають Грицькові можливості для подолання труднощів та завершення його місії. Ці елементи фольклору не тільки розвивають сюжет, але й додають твору містичної глибини.

Фінал повісті відповідає традиціям народної казки: добро перемагає зло, а головний герой отримує бажане. Така кінцівка й передає основну ідею: у світі, де реальність та фантастика переплітаються, людська наполегливість, чесність та любов завжди перемагають зло та підступність. М. Гоголь створює світ, де гармонія та щастя є заслуженою нагородою для позитивних героїв, що додає повісті яскравого національного колориту й робить її однією з найоптимістичніших у його творчості.

Варто зауважити, що у повісті М. Гоголя “Сорочинський ярмарок” значущу роль відіграє оповідач, котрий, як народний казкар, не просто зображує події, учасником яких він є, але й вірить у них, створюючи атмосферу ширості й реалістичності. Його вірування в містичні явища, нечисту силу, чудові збіги подій підсилюють казковість твору. Але ця віра не є сліпою – вона часто супроводжується жартами, перебільшеннями та комічними ситуаціями, що виводять особливий ефект поєднання реального з фантастичним. Оповідач додає коментарі, міркує про події, підкреслюючи їхню незвичайність. Його тональність змінюється від грайливо-іронічної до мінорної, що робить розповідь живою та емоційною. В описах весілля, наприклад, прослизують і нотки смутку, що підкреслює складність людського життя. *“Чи не так і*

радість, прекрасна й непевна гостя, відлітає від нас, і даремно самотній звук думає виявити веселість? У власному відгомоні вже чує він сум і пустелю, й дико прислухається до нього. Чи не так і веселі друзі бурхливої й вільної юності, поодинокі, один по одному, губляться по світу і покидають нарешті самого старовинного брата їх? Сумно покинутому! І важко і сумно стає на серці, і нічим допомогти йому” (Гоголь, 2025, с. 18). Водночас у творі відбувається змішування народного мовлення із літературним, адже оповідач не просто переказує історію, а й літературно обробляє її, “складається враження, що він, звертаючись до фольклорних сюжетів, намагається реформувати народну традицію, інтерпретуючи її в книжковому дусі” (Дереза, 2009, с. 19).

Неможливо не зазначити і красу мови повісті, де використано багато народнопоетичних формул та художніх засобів, що зближує її із фольклорною казкою. Наприклад, постійні епітети, порівняння, метафори, епічні повтори: “чорняві брови”, “світлі карі очі”, “червоні й сині стрічки на голові”, “довгі коси, що зібрано багатою короною”, “пучок польових квітів” (Гоголь, 2025, с. 2) тощо.

Отже, у повісті М. Гоголя “Сорочинський ярмарок” народна казковість виражається на всіх рівнях – композиційному, поетикальному, сюжетному та образному, що робить її унікальним прикладом поєднання літературного письма з фольклорною традицією. Використовуючи казкові мотиви, як-от: чіткий поділ головних героїв на позитивних і негативних; героїзація позитивних персонажів і наділення комічними властивостями негативних; наявність предметів і персонажів, що допомагають головному героєві виконати поставлене перед ним завдання; звернення до традиційних сюжетних канонів: створення й подолання перешкод на шляху до одруження двох закоханих і небажання злої мачухи видати дівчину за коханого парубка; розповідь про «невірну дружину»; передача народного світовідчуття й вірування, у яких зображено одвічну боротьбу добра і зла; присутність “народного” оповідача, народнопоетичних формул та художніх засобів; позитивний фінал повісті, письменник створює особливий художній світ, де реальність переплітається з фантастикою, а містичні елементи набувають комічного відтінку.

Література

- Білоус, П.В. (2011). *Вступ до літературознавства: навчальний посібник*. К.: ВЦ “Академія”. (Серія «Альма-матер»).
- Гоголь, М.В. (2025). Сорочинський ярмарок. Відновлено з https://drive.google.com/file/d/1MuQbUJhUHnGnRo88Qu6CLOM9FimgPxHq/view?usp=drive_link.
- Гром’як, Р.Т., Ковалів, Ю.І., Теремок, В.І. (2007). *Літературознавчий словник-довідник* (2007). К.: ВЦ “Академія”.
- Дереза, Л.В. (2009). Трансформація принципів народної казки у “Вечорах на хуторі близ Диканьки” М. В. Гоголя. *Філологічні науки: зб. наук. праць*, 1, 17-22. Полтава: ПНПУ.
- Повість М. Гоголя “Тарас Бульба” у контексті українського фольклору (історичні пісні та думи) (2025). Відновлено з <http://bereznelib.rv.ua/files/bulba.pdf>.

Iryna Pidkuiko
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University
Fairy Tale Motifs in M. Gogol's Story *The Fair at Sorochyntsi*

The article analyses the story The Fair at Sorochyntsi by Mykola Gogol. The main aim of the analysis is to identify the fairy-tale motifs incorporated into his work. The study explores folkloric elements such as magic and folk symbols, which Gogol transforms into a part of the realistic portrayal of Ukrainian reality. The interaction between the real and the fantastical is highlighted, creating a comic effect and emphasizing social critique.

Key words: motif, topic, plot, artistic image, tale.

Хемрік А. В.

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка
Науковий керівник – канд. філол. наук, доц. Тарасова Н. І.
<https://doi.org/10.33989/pnpu.791.c3249>

Соціально-політичний контекст роману Ч. Діккенса
“Пригоди Олівера Твіста”

Чарльз Діккенс – видатний представник англійської літератури ХІХ століття, письменник – посідає одне з ключових місць у світовій літературі як майстер реалістичної прози, тонкого психологізму, глибокого соціального аналізу та гострої сатири. Його творчість не лише відображала дух Вікторіанської епохи, а й формувала суспільні уявлення про мораль, справедливість і гуманізм.

Визнання прийшло до Діккенса ще з моменту публікації його перших творів і залишається незмінним в наш час, попри значну еволюцію його світогляду та літературних методів. Успіх письменника значною мірою пояснюється його винятковою здатністю вловлювати соціальні трансформації свого часу та художньо осмислювати їх, відображаючи сподівання, страхи й амбіції різних верств суспільства (Єремєєв, 2020). Літературна спадщина Чарльза Діккенса є не лише важливим культурним феноменом, а й цінним джерелом для вивчення суспільних процесів Вікторіанської доби, що підтверджує його статус одного з найвпливовіших письменників свого часу.

Проте найвагомішим внеском в історію літератури можна вважати його вплив на розвиток соціального роману. Основною метою цього жанру є не лише опис життя головних героїв, а й висловлення думки, часом навіть критики в бік суспільства. Автори соціальних романів використовують різноманітні літературні засоби для поглибленого трактування існуючих соціальних проблем, взаємодії класів, релігійних аспектів та інших важливих сторін життя (Скиданчук, 2022). У романі “Пригоди Олівера Твіста” автор уміло використовує сатиру та гумор, щоб передати усі тонкощі несправедливості та вад суспільства. Його яскраві персонажі не лише викликають співчуття, а й спонукають читачів замислитися над складними моральними питаннями.